

ISTARSKI KAŠTELI ČIĆARIJE, KASTAVŠTINE I ISTARSKJE LIBURNIJE

Utvrde Čićarije, Kastavštine i Istarske Liburnije

PRIPREMILI:
Krešimir Regan i Branko Nadilo

Iz Kastva je potaknut hrvatski narodni preporod u Istri jer je u njemu djelovala prva hrvatska škola, hrvatska čitaonica i Narodni dom te održan prvi istarski tabor

Čićarija, koju Talijani nazivaju Ciceria i Monti della Vena, brdovita je visoravan u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu Istre i pruža se u dinarskom smjeru od sjeverozapada prema jugoistoku, od tršćanskog Krasa do Učke, zapravo od zaleđa Trsta i Kopa do nadomak Rijeke i Opatije. Duga je približno 45 km, a široka 10 do 15 km te prosječno visoka 700 do 800 m. Zeleni joj je pokrov isprekidan bijelim liticama pa se taj dio našega najvećeg poluotoka naziva i Bijelom Istrom. Glavni je dio oblikovan kao niz usporednih grebena s udolinama i terasama u kojima su mala polja s naseljima. Sjeverni je greben široko područje s mnogo vrhova (Rožič – 819 m, Slavnik – 1028 m, Glavičorka – 1083 m, Ribnik – 1023 m i Jenčarija – 881 m), a srednji se proteže samo na istočnom dijelu Čićarije (Glavica – 1037 m, Šija vrh – 1241 m, Lisina – 1185 m) i teško je prohodan teren bez poprečnih cestovnih pravaca. Južni je greben (Žbevnica – 1014 m, Brajkov vrh – 1092 m, Orljak – 1106 m, Veliki Planik – 1272 m) relativno blago položen, a završava platoom koji se s visina od približno 500 do 650 m naglo spušta prema flišnoj Istri.

Zbog krških obilježja tla, gospodarske nerazvijenosti, slabe prometne povezanosti i oštre klime to je vrlo slabo naseljeno područje. Sjeverni je dio nastanjen Slovincima, a veći južni i jugoistočni Hrvatima koji su opustjelo područje uglavnom naselili bježeći pred prodorom Osmanlija. S njima su se istodobno doselila posebna vlaška ili istrorumunjska plemena nazvana Čići ili Čiribirci po kojima je i nazvano cijelo gorovito po-

dručje. Hrvatski se jugoistočni dio Čićarije administrativno dijeli između Istarske županije (općina Lanišće i dijelovi općine Lupoglav) i Primorsko-goranske županije (općina Matulji).

Općina se Lanišće nalazi na krajnjem sjeveroistočnom dijelu Istarske županije i to je s 398 stanovnika najslabije naseljeno područje Istre i jedna od najmanje naseljenih jedinica lokalne samouprave u Hrvatskoj, odmah iza općine Cijljanje u Šibensko-kninskoj županiji (137 stanovnika). Iako je sa 144 km² prostorno jedna o najvećih istarskih općina (iza Buzeta), ipak je s 2,8 stanovnika po km² tek treća po naseljenosti na državnoj razini, iza već spominjanih Cijljana (1,3 st./km²) i općine Udbine u Ličko-senjskoj županiji (2,4 st./km²). Dakako sve su to podaci iz popisa 2001. jer podaci iz prošlogodišnjeg popisa, nažalost, još nisu objavljeni.

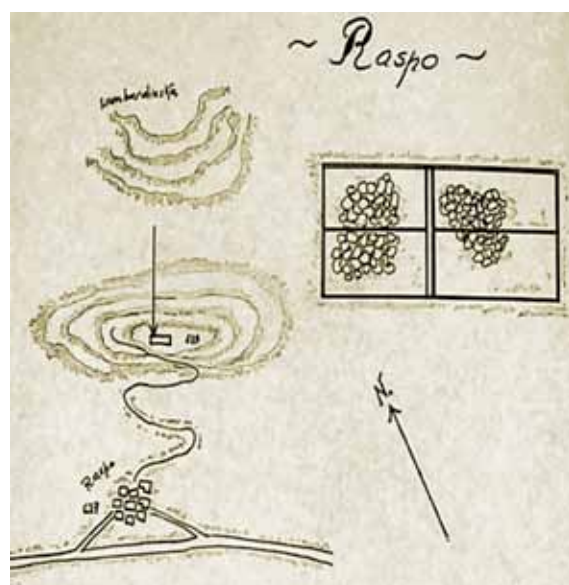
Rašpor kao "ključ Istre"

Na tom je golemom prostoru jugoistočne Čićarije postojala je tek jedna utvrda u blizini istoimenoga naselja zvana **Rašpor** (tal. **Raspo**). No taj je kaštel na zapadnim obroncima Čićarije većim dijelom antičkoga i srednjovjekovnog razdoblja smatran najvažnijom utvrdom sjeveroistočne Istre, a o njegovoj strateškoj važnosti svjedoče i mletački dokumenti

u kojima je nazivan "ključem cijele Istre" (*clavis totius Histriae*). Kaštel se nalazio na brdu Gradini (829 m n.v.), šestotinjak metara sjeverno od sela Rašpora (sada 17 stanovnika), 21 km sjeveroistočno od Buzeta, pokraj ceste koja od Lanišća vodi prema selima Trstenik, Dane i Vodice te jednom od rijetkih prijelaza koji središnju Istru povezuju s predalpskim zaleđem i negdašnjom Kranjskom. Rašpor je imao vrlo važnu ulogu u istarskoj povijesti, ali je u nekoliko navrata temeljito rušen i ponovno građen, da bi već stoljećima bio ruševina čije je ostatke teško uočiti u šumi i neprohodnom gustišu.

[Kaštel Rašpor na zapadnim obroncima Čićarije u prošlosti je smatran najvažnijom utvrdom sjeveroistočne Istre](#)

Na ostacima prapovijesne gradine bila je izgrađena važna rimska utvrda koja

Crtež i tlocrt kaštela Rašpor

je bila napuštena i srušena nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva (476.). Zna se da je u 6. st. u njoj bila bizantska vojna posada, pa se pretpostavlja da je bila djelomično ili potpuno obnovljena. U 9. st. Rašpor su zauzeli i srušili Franci da bi početkom 11. st. izgradili novu utvrdu. Bilo je to tipično franačko utvrđeno selo s kaštelom, a izgrađeno je približno 1000. godine iako se u dokumentima spominje tek od 13. st. i zna se da je bio u vlasništvu Akvilejskog patrijarhata. Iz tog vremena potječe i današnji hrvatski i talijanski naziv i sela i utvrde jer se u dokumentima spominje kao Raspurch, Rastpurch, Ratspurch, Rasburg i sl., vjerojatno po nazivima gastalda koji su u ime grofova Goričkih upravljali utvrdom. Doduše južno od naselja Rašpor nalazi se krški ponor (dubok 365 m i istražen u dužini od 1240 m), ali to vjerojatno nema nikakve veze s nazivom utvrde i naselja.

Zna se da je 1358. grof Menhard (Majnard) VII. Gorički utvrdu dao u miraz sestri Elizabeti, supruzi kneza Jurja Kravskoga, a 1394. rašporsko je vlastelinstvo dano u zalog Menhardovoj kćeri Ani kao miraz pri udaji za krčkoga kneza Ivana Frankopana. Zna se također da je 1402. utvrda s gospoštijom prodana Veneciji i da je to postalo sjedište istoimenoga kapetanata (*Capitanato di Raspo*) na granici mletačkog i habsburškoga posjeda u Istri. Potom je kaštel u nekoliko navrata dodatno fortifikacijski utvrđen. Tijekom rata Cambraiske lige rašporski je kaštel 1511. bio zauzet i opljačkan pa je sjedište kapetanata premješteno u Buzet

odakle se upravljalo mletačkim posjedom u Istri. Zauzeli su ga i potom do temelja srušili Kristofor (Krst) Frankopan i Nikola Rauber. Rašporskim se feudom ipak upravljalo sve do propasti Mletačke Republike iako je dio naselja (Jelovice, Novaki, Vodice, Vele i Male Mune te Žejane) s vremenom došao u posjed Austrije. Ostacima se utvrde pristupa strmim putem iz sela. Potom se nadomak ruševina kaštela šikarom obrasli put pretvara u šumsku stazu koja u blagome luku obilazi utvrdu i pristupa joj sa sjeveroistočne strane gdje je najvjerojatnije bio glavni ulaz. Iako su skromni ostaci jedva vidljivi, na temelju jednog tlocrta iz šezdesetih godina prošlog stoljeća zna se da je Rašpor bio manja pravokutna utvrda (približno duga 25 m i široka 15 m), odijeljena unutrašnjim zidom na manje dvorište s cisternom i veliki palas koji je pregradnim zidom bio podijeljen na dvije jednake polovice [1], [2].

Stari i novi kaštel u Lupoglavu

Južno se od Rašpora nalazi **Lupoglav** (tal. **Lupogliano**), općinsko središte sjeveroistočne Istre položeno podno zapadnih padina Ćičarije, 17 km jugoistočno od Buzeta. Premda je šire područje bilo naseljeno u prapovijesti, posebnu je povijesnu vrijednost steklo 1064. kada je to područje, navodno nazvano Lompaga, car Henrik IV. darovao ondašnjemu istarskom markogrofu Ulrichu. Tada je na hridi jugoistočno od današnjeg naselja i iznad puta što vodi u Brest (iznad groblja zaselka Gorenja Vas i crkve Blažene Marije od

Sv. Krunice) izgrađen snažan kaštel. Poslije je tom utvrdom gospodario bavarski vojvoda Mährenfels (u dokumentima se spominje i kao Merinvuels ili Mernfels) pa se tako nazivao i kaštel. Prema kranjskom plemiću, geografu, povjesničaru i kartografu Johannu Weichardu Valvasoru (1641.-1693.), koji je kaštel nacrtao i opisao, naziv Mährenfels doslovno znači "gastaldova hridina". Isto tako on smatra da su Hrvati odmah nakon naseljavanja utvrdu počeli nazivati "lepo glav" ili "lepa glava" u značenju "lijepo brdo", zapravo slično naselju u Hrvatskom zagorju [2].

Ime Lupoglav najvjerojatnije potječe od naziva "lepo glav" ili "lepa glava" u značenju "lijepo brdo", slično naselju u Hrvatskom zagorju

Od početka 12. st. kaštel je u vlasništvu Akvilejskog patrijarhata i njime upravljaju goričke i njemačke plemićke obitelji poput Ebersteina, Herbersteina, Habsburga i Eggeberga. Ostalo je međutim zabilježeno da je među vlasnicima Lupoglava bio i jedan od najpoznatijih hrvatskih junaka i boraca protiv Turaka Petar Kružič (1491.-1537.), kapetan i knez Senja i Klisa. Utvrdu je i posjed 1527. dobio od austrijskog nadvojvode te ugarsko-hrvatskog i češkog kralja, a poslije i cara Ferdinanda I. u zamjenu za dugove u održavanju kliške utvrde. Lupoglavski je posjed 1634. kupio tršćanski pravnik i plemić Pompeo II. Bri-

Selo Rašpor ispod ostataka utvrde

Kaštel Lupoglav na prikazu J. W. Valvasora

gido i ostao je u vlasništvu te obitelji sve do 1885. kada ga je otkupio Tommaso Sottocorona iz Vodnjana.

Stari je srednjovjekovni kaštel Lupoglav, koji se u dokumentima često spominje pod njemačkim nazivom Mährenfels ili Ober-Lepoglau (Oberdorf), bio tipičan gotički kaštel koji je potom pregrađen u duhu renesansnoga vojnog graditeljstva. Iako su se sačuvali neznatni ostaci, jer se njegova građa poslužila za gradnju novog kaštela obitelji Brigido, izgled mu se djelomično može rekonstruirati prema veduti baruna Valvasora iz 1680.

dova bio gotovo dvostruko viši i branjen s nekoliko kula skošenog podnožja. Na slici je uočljiva i manja pravokutna kula (koja ima renesansnu bazu) s manjim erkerom i dva veća pravokutna prozora. Na nju je naslonjen obrambeni zid koji pri vrhu ima kruškolike puškarnice, a na drugoj je strani dvorišta bio veliki palas složenoga tlocrta s dvostrešnim krovom i s velikim troetažnim erkerom na vanjskom pročelju. Od ostalih se građevina u unutrašnjosti kaštela nazire krov i preslica kapele te krov još jedne građevine. Podno utvrde bila je i crkva Sv. Stjepana.

Ostaci kaštela Lupoglav

Novi kaštel u Lupoglavu na fotografiji iz 1945.

Kaštel je bio ovalnog tlocrta i na vrhu nepristupačne stijene koja je gorskim sedlom odvojena od masiva Čičarije. Pristupalo mu se iz doline vijugavim putem do vanjskog plašta zidina, a ulazilo kroz polukružna vrata branjena ugao-nim erkerom. Unutrašnji je prsten zi-

Kada je stari srednjovjekovni lupoglavski kaštel postao neudoban za stanovanje, feudalni je vlasnik Lupoglava Pompeo IV. Brigido u drugoj polovici 18. st. u nizini i zapadno od stare utvrde izgradio potpuno novi dvorac u baroknom stilu, jezgru današnjeg Lupoglava. Zanimljivo

da u *Istarskoj enciklopediji*, a podatak prihvaćaju i mnogi autori, stoji da je novi kaštel 1646. izgradio prvi vlasnik Pompeo II., iako se za njega zna da je umro 1640. Istodobno se govori da se gradio materijalom starog kaštela, a Valvasor ga je 1680. naslikao u cijelosti. Krivac je za takvu pogrešku kamen s uklesanom godinom prenesen iz starog kaštela, ali i povjesničar Camillo de Franceschi koji je tako zapisao krajem 19. st. Ispravak dugujemo jednome kvalitetnome internetskom portalu (<http://forsinisteznali.blogger.hr/>).

Novi je kaštel jedan od najvećih istarskih ladanjskih dvoraca i sastoji se od dvokatne palače pravokutnoga tlocrta te vanjskih bedema utvrđenih niskim ugaonim kvadratnim kulama. Na sjeverni su zid s unutrašnje strane bile naslonjene dvije građevine od kojih je jedna vjerojatno služila kao zatvor. Pročelje je palače raščlanjeno jednostavnim pravokutnim prozorima, a raskošno je bio obrađen samo glavni kameni portal. Prizemlje je palače imalo gospodarske sadržaje (skladište, vinski podrum, kuhinju...), a prostorije na katu bile su namijenjene stanovanju.

Novi se kaštel održao do 19. st. kada je uz istočni obrambeni zid dozidana štala. Nakon Drugoga je svjetskog rata nacionaliziran te je bez vlasnika i brige u sljedećih pedesetak godina potpuno poharan iako je upisan u registar spomeničke baštine. Drvene su se grede i krovna konstrukcija dijelom urušile pa su geometrijske stropne štukature i zidne freske tek dijelom uočljive. Dvorišni je portal s grbom srušen, a jugoistočna su kula kaštela i štala nedavno loše obnovljene i preuređene [3], [4].

Ruševine Vranje

Posljednji je u nizu kaštela nadomak sjeverozapadnih padina Učke **Vranja** (tal. **Aurania** ili **Vragna**) čije su ruševine 11 km jugoistočno od Lupoglava i nedaleko istoimenog sela, na rubu strme litice (296 m) u blizini zapadnog portala tunela Učka.

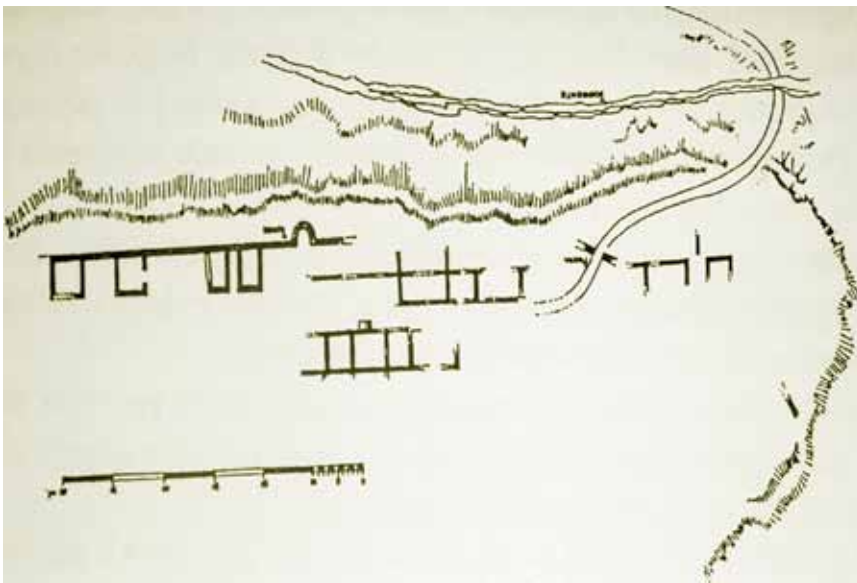
U tom je području do rimskog osvajanja bilo mnogo prapovijesnih gradina,

a materijalni su ostaci otkriveni za gradine Boljun, Pricejak i Orlijak. Gradina je Boljun i danas na istom mjestu (o tom će kaštelu koji je nešto južnije biti govora drugom prigodom), a Pricejak je bio baš pri ulazu u tunel Učka. U starim se zapisima spominje i gradina Galimbreg na rubu klisure na kojoj je Brest pod Učkom, a ostale se gradine bez ikakvih ostataka spominju na putu od Poklona prema Planiku te zapadno i sjeveroistočno od mjesta Semič. Ima i gradina čija je lokacija nepoznata iako ih navode stari dokumenti, poput Gradca, Nessiela i Orliaca.

Vranja je bila rimska i vjerojatno bizantska utvrda, a u starim je dokumentima kaštel prvi put spomenut 1102. kao Castrum Urana i pretpostavlja se da je izgrađen početkom 11. st. Od 1370. je kao Castrum Vragne u trajnom posjedu Habsburgovaca koji su ga priključili Pazinskoj knežiji. Do 15. st. utvrda se nekoliko puta obnavljala i ojačavala radi obrane od Osmanlija, a imala je važnu ulogu i u Uskočkom ratu (1615.-1618.) kada je bila baza za uskočke upade u mletačku Istru. Približno od 1700. kaštel je već prava ruševina.

talijanskim je vojnim kartama između dvaju svjetskih ratova bila zapisana kao Aurania jer je povjesničar Pietro Kandler neutemeljeno tvrdio da su je Nijemci krajem 13. st. zvali Godlsburg (Zlatni dvorac). Najbizarniji je naziv zabilježen u osamdesetim godinama prošlog stoljeća za gradnje tunela Učka kada je nametnut oblik Vranje, ime grada u jugoistočnoj Srbiji, i taj je naziv bio ispisan na rubovima naselja uz glavne prilazne ceste.

Ostaci su vranjskog kaštela na omanjem ravnjaku naslonjenom na padine Učke, a bio je s tri strane omeđen strmim pro-

Tlocrt ostataka kaštela Vranja

Strme klisure uz vranjski kaštel i nadomak tunela Učka (snimio: Nenad Milčić)

Ostaci zidova kaštela Vranja (snimio: Nenad Milčić)

U talijanskim se vojnim kartama Vranja nazivala i Aurania zbog neutemeljene tvrdnje da su Nijemci 13. st. taj kaštel zvali Godlsburg (Zlatni dvorac)

Oko nastanku imena zaista nema nikakve dvojbe jer potječe od staroga latinskog naziva, ali u pučkoj predaji ima pretpostavki da je posljedica činjenice što se nalazi iznad tamne (vrane) doline ili da je kamenje crnu boju dobilo od spaljivanja, a posljednje je zabilježeno početkom 16. st. u ratu Venecije i Austrije. Nijemci su Vranju zvali Freim ili Frein, često se sreće i ime Vrana, a u

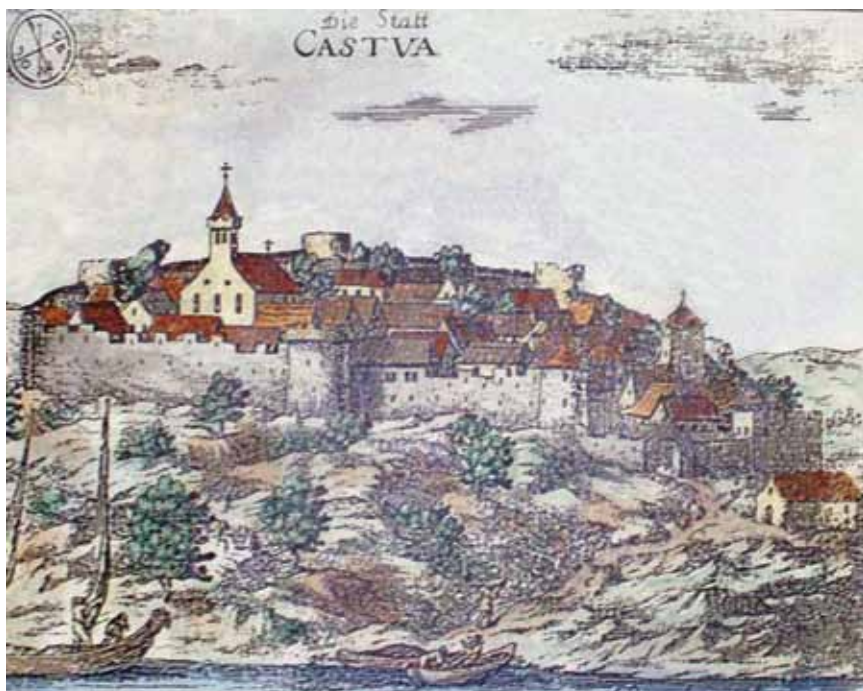
valijama kroz koje su se slijevale bujice planinskih potoka. Sudeći prema skromnim ostacima i konfiguraciji terena, bio je nepravilna i izdužena četverokutnoga tlocrta. Najbolje je očuvan sjeverni dio kaštela, gdje se uz rubove provalije uzdižu dijelovi obrambenih zidova do visine od gotovo 3 m i ostaci manje renesansne kule potkovičasta tlocrta s kruškolikim puškarnicama. S unutrašnje se strane zida naslanjaju ostaci negdašnjih kuća koje su posebno odijeljene od manjega stambenog bloka. Ulaz je u kaštel također bio na sjevernoj strani, a pristupalo mu se uskim kamenim mostom preko provalije. U kaštelu je bila i crkva od koje danas nisu sačuvani nikakvi ostaci [2], [5].

Kastav kao važno istarsko središte

U prikazu kaštela sjeverno i istočno od Mirne stigli smo do Učke, najveće istarske planine i granice između Istarske i Primorsko-goranske županije ili Istre u užem smislu i Hrvatskog primorja odnosno Kastavštine i Liburnije. I ti su dijelovi povijesne Istre također bili branjeni, kaštelima koji su podignuti na gradinama još iz prapovijesnog doba.

Na području je Kastavštine jedini utvrđeni grad i kaštel bio **Kastav** (tal. **Castua**), ujedno jedna od najstarijih upravno-administrativnih jedinica Primorsko-goranske županije i cijele Hrvatske. Kastav je inače tradicionalno središte Kastvaštine, golemoga područja koje je nekad sezalo do središta današnje Rijeke (granica je išla koritom Rječine), na sjeveru gotovo do slovenske granice, a na zapadu je zauzimala prostor većeg dijela Učke zajedno s Medvejom Lovranom, Veprincem i Opatijom te Voloskom koje je bilo gradska luka. Grad strateški dominira Kvarnerskim zaljevom i Grobničkom visoravni jer nadvisuje prirodne prolaze koji od obale vode prema sjeverozapadnim kontinentalnim prostorima. U središtu je blago valovitoga istarskog krškoga ravnjaka nagnutoga prema Rječini i moru od kojeg je udaljen nekoliko kilometara. Nalazi se nadomak Opatije (6 km) i s obližnjom je Rijekom (10 km) praktički povezan, a od graničnog je prijelaza sa Slovenijom udaljen dvadesetak kilometara.

Iako se u dokumentima prvi put spominje tek 1351. kada su njime vladala De-

Kastav na veduti J. W. Valvasora

vinska gospoda, još je u 9. st. pr. Kr. na prostoru današnjega grada izgrađena gradina. Drži se da je Kastav ime dobio prema keltskoj riječi *kast* (stijena), ali je vjerojatnije da potječe od latinskih riječi *castrum* ili *castellum* (utvrda ili utvrđeni grad). Kontinuitet se gradine nastavio u antičko, kasnoantičko i ranosrednjovjekovno doba kada su taj prostor naselili novopridošli Slaveni i Hrvati.

Devinski su knezovi vladali Kastvom od 1139. do 1399., naslijedili su ih grofovi Walsee, a od 1465. u posjedu je Habsburgovaca koji ga s Veprincem i Mošćenicama sjedinjuju u kastavsku gospoštiju. Poslije su gospodari Kastva bili isusovci (1630.-1773.), a nakon njihova ukinuća ponovno Habsburgovci. U srednjem je vijeku Kastav bio sjedište gospoštije, ali i središte hrvatske upravne, crkvene i kulturne tradicije, a o tome svjedoči i Kastavski statut koji je nastao krajem

15. st. na temelju staroga običajnog prava. Iz Kastva se širila preporodna i prosvjetiteljska djelatnost koja je potaknula hrvatski narodni preporod u Istri. Od početka 18. st. u Kastvu je djelovala prva hrvatska škola, 1866. otvorena je prva hrvatska čitaonica (poznata *Čitalnica*), održan prvi istarski tabor (s više od 10.000 sudionika) 1871., a 1886. otvoren je prvi *Narodni dom*. U Kastvu je od 1906. djelovala i prva istarska hrvatska učiteljska škola, a jedan od direktora bio je i slavni Vladimir Nazor koji je na kastavskoj čakavštini napisao neke od svojih najboljih pjesama (primjerice, *Galiotovu pesan*). Iz Kastva i Kastvaštine potječu i brojni istarski političari i umjetnici, poput Matka Laginje i Ivana Matetića Ronjgova.

Povijesnu jezgru Kastva i danas gotovo u cijelosti okružuju srednjovjekovne obrambene zidine, izgrađene na temeljima prapovijesnih od 7. i 11. st., a obnovljene su u renesansi. Radi se o dva obrambena kruga od kojih vanjski obuhvaća cijeli grad, a unutrašnji okružuje najvišu zaravan s crkvom Sv. Jelene Križarice. Unutrašnji je prsten nepravilna četverokuta, a sastoji se od bedema i tri kule (dvije potkovičaste i okrugle).

Aksonometrijski prikaz središta Kastva

Crkva Sv. Jelene Križarice u središtu Kastva

Danas se središtu povijesne jezgre pristupa kroz naknadno probijenu Popovu kulu.

Župna je crkva Sv. Jelene vjerojatno izgrađena na ostacima ranokršćanske ili bizantske crkvice iz 5.-7. st., a sadašnja se prvi put spominje 1473. Najprije je to bila jednobrodna gotička građevina s poligonalnim svetištem, a dogradnjom je prezbiterija i bočnih brodova 1709. pregrađena u baroknu baziliku. U njoj je vrijedni barokni inventar, a posebno se ističu glavni oltar i krstionica iz 18. st., korske klupe iz 17. st. (rad Mihovila Zierera iz Rijeke) te propovjedaonica. Ispod južne je lađe arkadno prizemlje u kojem su pokapane uglednije gradske obitelji pa je to svojevrsni mauzolej pučkih glava. Uz sjeverni se otvor arkada nalazi kapelica Svih Svetih iz 1634. Prizmatični je zvonik uz crkvu izgrađen 1724. kao samostalna građevina s urama na sve četiri strane iznad kojih je prostor otvoren biforama, a slijedi šesteročlani tambur s piramidalnim vrhom.

Vanjske se gradske zidine sastoje od šest bedemima povezanih renesansnih kula od kojih su južne u 18. st. uključene u nizove stambenih kuća. U grad se do 1769. ulazilo kroz kvadratnu kulu i utvrđeno dvorište koje je potom porušeno i na kuli je izgra-

đen kasnobarokni kameni portal. Ispred se nalazi gradska loža, jedan od najvrjednijih i najbolje očuvanih spomenika svjetovnog graditeljstva u gradu koja je izgrađena 1571., a obnovljena 1825. To je izduljena građevina čije su bočne strane otvorene arkadama oslonjenima na stupiće. Pokraj nje je barokna crkva Sv. Sebastijana s klasicističkim trijemom iz 1855., a takav trijem ima i crkva Sv. Mihovila podignuta na istoimeno brežuljku u predgrađu.

Na trgu Lokvina u središtu grada nalazi se cisterna s natpisom iz 1666. i kaštel, negdašnja rezidencija feudalnih kaptana, koja je početkom 20. st. preoblikovana u sjedište općine i Prvu obrtničku školu (*Delavsku školu*). Na trgu je i crkva Sv. Trojice koja je izgrađena u 15. st. kao kasnogotička jednobrodna građevina s preslicom i malim svetištem s očuvanim fragmentima fresaka.

Na sjevernome je rubu grada Cerkvina, nedovršena monumentalna isusovačka crkva Sv. Marije izgrađena na mjestu istoimene srednjovjekovne crkvice. Gradnja je te najmonumentalnije crkve isusovačkog reda prestala 1773. nakon njihova ukidanja pa su sačuvani samo zidovi svetišta i južni zid.

U gradu se na glavnu ulicu, koja vodi od gradskih vrata do predjela Žudike i utvrda

Cerkvine – nedovršena isusovačka crkva Sv. Marije

Cerkvina je nedovršena monumentalna isusovačka crkva Sv. Marije u Kastvu koja se prestala graditi 1773. nakon ukidanja isusovačkog reda

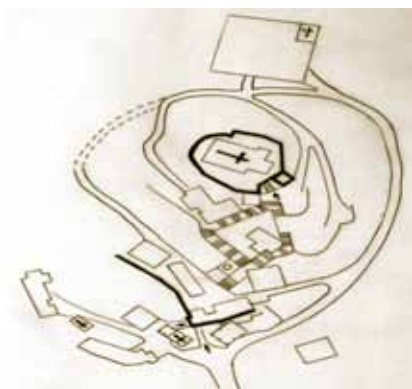
pokraj župne crkve, nadovezuju poprečni prolazi i uličice koje formiraju insule (pravilni građevinski blok okružen s četiri ulice, iako postoje i nepravilne inzule, s proizvoljnim oblikom parcela) s nizovima kuća iz 17. i 18. st. Iz istoga su razdoblja i nizovi kuća u podgrađu Dukiči izgrađeni uz prilaznu cestu gradu na zaravni podno jugoistočnih bedema [4].

U Kastvu djeluju brojna kulturno-umjetnička društva, svake se godine krajem srpnja i početkom kolovoza održava *Kastafsko kulturno leto* s brojnim izložbenim i glazbenim priredbama. Najpoznatija je manifestacija *Bela nedeja* (prva nedjelja u listopadu) sa sajmom mladog vina [6].

Nepristupačni Veprinac i glagoljica

Za razliku od Kastavštine koja je u srednjem vijeku, vjerojatno zbog blizine Rijeke, bila branjena tek jednim ka-

štelom, uski je obalni prostor Liburnije između masiva Učke i mora, od Preluke do Plomina, bio znatno bolje branjen. Tu su bila četiri kaštela koji su se razvili iz manjih utvrda podignutih za nadzor pomorskog puta od Rijeke do Trsta duž istočne obale Istre koji je sve do gradnje obalne ceste početkom 20. st. bila i jedina veza Hrvatskoga primorja i Istre. Prvi je među njima bio **Veprinac** (tal. **Apriano** ili **Vapriano**) koji se smjestio na istaknutom i teško pristupačnom stozastom brežuljku, 13 km zapadno od Opatije. O nastanku imena nema nikakve dvojbe jer se radi toponimu biljnog podrijetla, prema zimzelenoj grmolikoj i navodno ljekovitoj biljci veprini (*Ruscus aculeatus* L.), ali je neobično da se naziv u pučkoj predaji povezuje s dolaskom Hrvata i njihovim prvim susretom s morem.

Tlocrt Veprinca

Iako se prvi put (kao *Veprinacium*) spominje 1374. u oporuci Huga Devinskoga, područje mu je bilo neprekidno naseljeno još od prapovijesti kada su na mjestu današnje crkve na najvišoj točki Liburni podigli gradinu za nadzor pomorskoga prometa. Za rimske je vladavine utvrda bila napuštena, ali je kaštel izgrađen u 11. st. ulaskom u sastav njemačke države. Veprinac je kao i Kastav bio najprije pod upravom Devinskih knezova, zatim grofova Walsee, a od 1466. je u posjedu Habsburgovaca i u sastavu kastavske gospoštije. Uz Roč i Hum jedno je od glavnih istarskih glagoljaških sjedišta jer su sačuvani brojni dokumenti i matične knjige od početka 16. do sredine 18. st. Ipak najpoznatiji je Veprinački zakon, gradski statut na glagoljici iz 1507. koji ujedno svjedoči o visokom stupnju veprinačke autonomije.

nački zakon, gradski statut na glagoljici iz 1507. koji ujedno svjedoči o visokom stupnju veprinačke autonomije.

Veprinac je jedno od glavnih istarskih glagoljaških sjedišta s brojnim dokumentima i matičnim knjigama, a najpoznatiji je gradski statut iz 1507.

O dugoj povijesti Veprinca govori i prapovijesna gradinska urbanistička organizacija koju je u cijelosti preuzelo srednjovjekovno naselje. To je tipičan istarski srednjovjekovni gradić nepravilna elipsoidna tlocrta, opasan s dva prstena obrambenih zidova. Unutrašnji prsten obuhvaća najvišu zaravan sa žu-

da je crkvu u 14. st. dala izgraditi Elizabeta Devinska (koja se ujedno naziva i Ana Stell), a to je danas barokizirana trobrodna srednjovjekovna crkva s izduženim pravokutnim svetištem ravnoga začelja i prislonjenom sakristijom. Posebno je dojmljivo klasicističko pročelje izgrađeno u obnovi 1849. Unutrašnjost je ukrašena lijepim renesansno-baroknim drvenim rezbarenim korskim klupama.

Južno je od crkve zvonik (turan) koji se počeo graditi u kasnogotičkom, a dovršen je u baroknom stilu. Zapravo to je snažan obrambeni toranj izgrađen s vanjske strane zidina za zaštitu ulaza. Izvorno je bio trokatni toranj pravokutna tlocrta od klesanog kamena s nekoliko strijelnica. U baroknoj je obnovi crkve nadograđen još jedan kat s biforama na koji je pridodan tambur s osmerostra-

Veprinac na panoramskom prikazu J. W. Valvasora

pnom crkvom Sv. Marka, a vanjski ostatak gradića. Premda kao i ostala naselja nastala na gradinskim osnovama ima karakterističnu koncentričnu uličnu mrežu, ipak zbog brojnih epidemija i ratova gradski prostor nije nikad bio gusto izgrađen.

Gradom prevladava utvrđeni kompleks župne crkve s jednim od najljepših pogleda na Kvarnerski zaljev koji se sastoji od obrambenog zvonika, župne crkve i zidina. Prema nekim se izvorima vjeruje

nom piramidom. Crkva, zvonik i malo groblje okruženi su visokim obrambenim zidom iz 13. st. (obnovljenim u 15. st.), a ulazilo se kroz lijepo ukrašen polukružni portal. Južni je dio bedema prema zapadu branio poseban dio obrambenih zidina za koji se ne zna je li u cijelosti okruživao sakralnu citadelu ili je bio samo pojačanje na dijelu gdje se očekivao udar neprijatelja u slučaju proboja vanjskih gradskih bedema. Inače se crkvenom kompleksu pristupa kamenom

Gradska vrata u donjem dijelu Veprinca

opločnim stubama i širokim putem koji se kružno spušta sve do gradskih vrata u donjem dijelu Veprinca.

Od negdašnjih su vanjskih gradskih utvrda preostali tek dijelovi zida ugrađeni u vanjska pročelja kuća i neobična gradska vrata, danas ugrađena u sklop zgrade zvane Komunščica. Zapravo je to negdašnje utvrđeno pravokutno dvorište koje je štitilo stara gradska vrata. Ulazilo se kroz dvojna vrata tako da ta obrambena građevina ima čak tri otvora. Ispred gradskih vrata nalaze se skladna renesansna gradska loža i barokna (prije gotička) jednobrodna crkvice Sv. Ane s trijemom (lopicom) i zvonikom na preslicu. Crkva je presvođena šiljastim svodom, a bočni su zidovi ukrašeni lučnim nišama [5].

Rijetki kaštel na morskoj obali

Lovran (tal. **Laurana**) turističko je središte 7 km jugozapadno od Opatije. Kaštel je jedinstven po tome što je izgrađen pokraj mora, a ime je također biljnog podrijetla jer je izvedeno od lovora (*Laurus nobilis*) koji uokolo obilno raste u zimzelenim grmovima.

Prvi se put spominje u 6. st. pod imenom *Lauriana* u *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina. Do polovice je 10. st. bio u sastavu Hrvatskoga kraljevstva, a od 11. st. u vlasti istarsko-kranjskih markgrofova, akvilejskog patrijarha, devinskih feudalaca i grofova Goričkih

Tlocrt Lovrana

te naposljetku Habsburgovaca koji su ga 1498. priključili Pazinskoj knežiji. U srednjem je vijeku bio jedno od središta glagoljaške kulturne tradicije.

Za mletačko-uskočkih sukoba i ratova u 16. i 17. st. bio je snažna opskrbrna uskočka luka. Tada je bio zaštićen snažnim bedemima s brojnim kulama koje su se djelomično očuvale u zidu južnog bloka kuća. Od negdašnjih su gradskih vrata sačuvana samo jedna, zvana Stubica, koja vode u luku.

Lovran su unatoč snažnim obrambenim zidinama Mlečani krajem 16. i početkom 17. st. dvaput spalili, a 1616. u cijelosti srušili. Ipak u 17. i 18. st. grad se gospodarski oporavio zbog trgovine s Dalmacijom i srednjom Italijom, izvozeći vino, ribe, kestene i lan, a uvozeći sol.

Lovran su unatoč snažnim obrambenim zidinama Mlečani početkom 17. st. dvaput spalili, a potom srušili, a gospodarski se oporavio trgovinom s Dalmacijom i srednjom Italijom

Kaštel leži uz obalnu cestu na malome kamenom poluotoku iznad lučice. Iako su bedemi u 18. st. većim dijelom srušeni i zamijenjeni nizovima jednokatnih pučkih kuća i dvokatnih baroknih palača, stari je dio grada sačuvao srednjovjekovnu urbanu strukturu sa središnjim trgovom i uskim

Valvasorov crtež Lovrana

ulicama. Pučko graditeljstvo obilježavaju vanjska stubišta, natkriveni svodovi, prolazi ispod kuća i mala obzidana dvorišta, a plemićko-patricijske kuće i palače balkoni, lođe i ukrašeni portali.

Na glavnom je trgu župna crkva Sv. Jurja iz 14. st. Bila je to najprije jednobrodna crkva kojoj je u 15. st. dograđeno kvadratno svetište koje je presvođeno kasnogotičkim mrežastim svodom. Apsidu su u 15. st. freskama oslikale domaće kasnogotičke radionice. Tzv. kastavska radionica oslikala je svod i gornji dio svetišta (s motivima Krista, Majke Božje, evanđelista, anđela i svetaca), dok je istarska radionica (tzv. Šareni majstor) oslikala donji pojas prizorima mučenja Sv. Jurja i trijumfalni luk s motivima Navještenja. Posebno se ističu drveni rezbareni oltari iz 16. i

Središnji trg Lovrana sa zvonikom i crkvom Sv. Jurja

17. st. te krstionica iz 17. st. Crkvi je u 17. st. dograđena kapela koja je poslije pretvorena u drugu lađu, a tada je uređeno i novo barokno pročelje. U crkvenom je kompleksu i masivni romanički pravokutni toranj koji je u baroknoj obnovi nadograđen i natkriven osmerostranom piramidom. Zvonik je najprije bio odijeljen, ali je nadogradnjom kapele spojen s crkvom.

Nasuprot je župne crkve stara zgrada gradskog poglavarstva, srednjovjekovna građevina s drvenom lunetom iznad portala s likom gradskog zaštitnika Sv. Jurja. Na pročelju su zgrade grbovi uglednih lovranskih obitelji, a na drugom je katu u jednom uglu natkrivena renesansna lođa.

O komunalnoj samosvijesti Lovranaca svjedoči i kvadratna romaničko-gotička branič-kula na glavnom gradskom trgu. Donji su joj dijelovi izgrađeni od masivnih klesanih blokova, a iznad drugoga kata grubo oblikovani lomljenim kamenom. Kula ima obrambeno krunište koje nosi piramidalno krovništvo.

Na temeljima je romaničke crkvice Sv. Ivana Krstitelja istoimena bratovština u 14. st. izgradila novu i veću gotičku crkvu koja je poslije oslikana freskama s prizorima iz života njihova zaštitnika. Izvan su gradskih zidina u romaničkoj crkvi Sv. Trojstva pronađeni ostaci gotičkih fresaka iz 15. st., koje se pripisuju majstoru Albertu iz Konstanza (na Bodenskom jezeru). To je jedina saču-

vana od triju crkvice koje su okruživale lovransko groblje. U njoj je grob župnika Gašpara Bekarića iz 1595. s glagoljskim natpisom.

Razvojem turizma krajem 19. st. izgrađeno je stotinjak većih i manjih vila sa zelenilom i cvjetnjacima koji su bili ljetnikovci bogatih vlasnika (Guerra, Deneš, Frapart i dr.), a početkom 20. st. izgrađeni su i hoteli historicističkih i secesijskih obilježja (*Lovran, Excelsior* sada *Bristol, Meridional* i dr.) [8].

Mošćenice i slavenska mitologija

Na padinama su Učke i **Mošćenice** (tal. **Moschiena**), mali kaštel podignut na istaknutom i isturenom stožastom brjegu nad istočnom istarskom obalom na visini od 173 m iznad Mošćeničke Drage i nedaleko od Opatije (14 km). I na tom je položaju u prapovijesti bilo liburnijsko gradinsko naselje na čijim su ruševinama novopridošli Hrvati podigli kaštel. Upravo je uz dolazak Hrvata vezano i sadašnje ime koje je nesumnjivo povezano sa slavenskom mitologijom i obrednim proljetnim vjenčanjem Mare i Zelenog Jurja (naziv Mošćenice potječe od staroslavenskog "pomostiti moste" – pripremiti put mladoženji). Valja dodati da je iznad Mošćenica brdo Perun, a pokraj Opatije mjesto Volosko (glavnih slavenskih božanstava – Peruna i Velesa odnosno Volosa), da je ispod Peruna mjesto Trebišće (tu Perun uništava

odnosno trijebi Velesa) i da je Sv. Juraj svetac zaštitnik većine okolnih naselja. Stoga je možda u pravu predaja koja tvrdi kako je prvi dodir Slavena s morem bio baš na Kvarneru.

Naziv Mošćenice potječe od staroslavenske mitologije i iznad je brdo Perun, a pokraj Opatije Volosko koja podsjećaju na glavna slavenska božanstava

U dokumentima se Mošćenice prvi put spominju tek 1374. kada njima gospodare Devinska gospoda. Potom su u

Tlocrt Mošćenica

sklopu kastavske gospoštije s kojom u cijelosti dijele sudbinu.

Sadašnji je urbani izgled kaštel s naseljem poprimio u srednjem vijeku. Tipičan je to istarski utvrđeni gradić opasan bedemom koji je s vremenom zamijenjen nizovima kuća čiji su vanjski zidovi preuzeli obrambenu funkciju i kružno zatvorili zbijeno gradsko tkivo. Taj je raspored uočljiv u tlocrtu gradskih blokova i rasporedu uličica koje se šire u slijepa dvorišta ili pretvaraju u stubišta te povezuju javne i privatne prostore u jedinstvenu i nedjeljivu cjelinu. Stoga i ne čudi da su Mošćenice od 1968. zaštićene kao spomenik kulture.

Gradska se vrata nalaze na južnoj strani, na mjestu najlakšeg prilaza u gradić. Vrata su obnovljena 1642., o tome svjedoči i grb Habsburgovaca, a sa zapadne je strane negdašnja kvadratna kula (kaštel) pregrađena u školsku zgradu koja je sada muzej. Pred vrati-

Mošćenice na Valvasorovu prikazu

Panoramski snimak Mošćenica

ma je i loža zvana Stražnica, a njezin se smještaj izvan gradskih zidina tumači činjenicom da je to jedini ravni prostor gdje se može skupiti mnoštvo ljudi. Naseljem dominira masivni zvonik i trobrodna župna crkva Sv. Andrije, izgrađena na vrhu brijega. Isprva je to bila jednobrodna sakralna građevina koja je najprije 1640. povišena, da bi sadašnji izgled dobila u baroknoj obnovi u 18. st. kada su isusovci produljili prezbiterij i dozidali bočne lađe te bogato ukrasili njezinu unutrašnjost. Na glavnom je oltaru pet kamenih kipova baroknog majstora Jakova Contierija iz Padove, a bogato se rezbarene korske klupe pripisuju majstoru Mihovilu Ziereru iz Rijeke. Pokraj crkve je masivni zvonik koji je u 17. st. pokriven baroknom kupolom. Od ostalih građevina vrijedi istaknuti reprezentativno pročelje kuće Negove-

tić-Dešković s dekorativnim portalom iz 16. st. i kuću Negovetić iz 18. st., a izvan gradskih zidina crkvice Sv. Sebastijana s početka 16. st. i Sv. Bartola iz 17. st. [9], [10].

Brseč na hridinama iznad mora

Posljednji je u nizu kaštela **Brseč** (tal. **Bersezio**) koji stoji na 157 m stožastoj uzvisini iznad visokih hridina koje se gotovo okomito obrušavaju iznad Velih vrata, prolaza između Cresa i istarske obale. Naziv je vjerojatno izveden iz latinskog naziva *Castrum Brisintina* koji vjerojatno potječe od njegova antičkog vlasnika, a prvi se put spominje 1102. u ispravi Ulrika II. Weimar-Orlamünde kojom se brojni istarski posjedi daruju akvilejskom patrijarhu. Inače bila je to najprije prapovijesna liburnijska gradi-

na, a u ranom srednjem vijeku kaštel u sastavu hrvatske države.

Brseč koji stoji na stožastoj uzvisini i na visokim hridina koje se okomito obrušavaju iznad Velih vrata, prolaza između Cresa i istarske obale

Od 11. st. u sastavu je istarske markgrofovije i pod vlašću Devinskih odnosno Goričkih knezova, a od 1443. u vlasti Habsburgovaca koji ga zajedno s Lovranom uključuju u Pazinsku knežiju. Grad je počeo propadati u 15. st. zbog epidemija kuge, a nazadovanju su pridonijeli i česti sukobi Habsburgovaca s Mletačkom Republikom. U tim je sukobima Brseč zbog svoga strateškog položaja često napadan, dvaput ga je opljačkale mletačka ratna flota (1508. i 1600), a za Uskočkoga je rata i privremeno okupiran. Potom je vraćen u sastav Pazinske knežije s kojom je dijelio povijesnu sudbinu.

Tlocrt Brseča

Negdašnji je kružni prsten gradinskih obrambenih zidova i danas prepoznatljiv, a bio je i podloga pri gradnji srednjovjekovnih i novovjekovnih kula i zidina koje su u 18. st. ugrađene u nizove obodnih, uglavnom trokatnih kuća. Brseč se tako iz utvrde pretvorio u pravi grad s novim stanovnicima koji su ga naselili početkom 17. st. i omogućili novi gospodarski i kulturni uzlet. Povećanje je stanovništva omogućilo u 19. st. širenje izvan grad-

skih zidina i gradnju kuća u negdašnjem predgrađu zvanom Pregrad.

Postojala su dva ulaza, a sačuvan je južozapadni s očuvanim dvostrukim vratima (propugnakulom) koja su nakon izgradnje prednjih zidina u 16. st. pretvorena u gradsku ložu, o čemu svjedoči natpis iznad portala.

Poput susjednih Mošćenica i Brseč je razdijeljen nizom uličica i stubišta koji se kao paukova mreža radijalno i kružno sjedinjuju na malenom, nepravilnom i jedinome gradskom trgu izgrađenom na sjeverozapadnom i najvišem dijelu gradića. Do gradnje cisterne bio je to jedini ravan teren u gradskoj jezgri i mjesto okupljanja stanovnika grada i okolice.

Brseč na Valvasorovu crtežu

Trgom i naseljem dominira masivni zvonik i trobrodna župna crkva Sv. Jurja. Srednjovjekovni je zvonik župne crkve izgrađen kao kula s vanjske strane obrambenog zida za obranu grada s kopnene sjeverne strane. Postojala je još jedna kula, danas srušena, koja se uočava na Valvasorovoj veduti iz 1679. U renesansi je zvoniku pridodan kat s biforama, a u baroknoj obnovi poligonalni tambur s niskim šesterostranim piramidalnim

Pogled na Brseč

krovištem. Posebnost su tornja ulazna vrata s gljivastim lukom koja svojim oblikom pripadaju graditeljstvu kasne antike. Župna je crkva bila izgrađena kao jednobrodna gotička građevina, a u 17. st. su dograđene bočne kapele pa je pretvorena u crkvu križnoga tlocrta kojoj je potom pridodana i sakristija. U južnoj je kapeli Sv. Aurelija jedan od najbolje očuvanih baroknih istarskih drvenih oltara, a na južnom su zidu glavnog broda otkrivene srednjovjekovne freske, vjerojatno iz 15. st. Na glavnome je oltaru drvena skulptura sveca zaštitnika.

U središtu je grada srednjovjekovni kaštel (Kašč) koji je do 19. st. bio u vlasništvu obitelji grofova Montecucoli kada je prodan Tomi Kumičiću. Tada je stari kaštel većim dijelom srušen i na njegovu je mjestu izgrađena obiteljska dvokatnica, tako da je očuvan tek manji potez obrambenoga zida na istočnoj strani. Nedaleko kaštela nekad je bilo i svratište (hospicij). Vrijedi istaknuti lijepe barokne portale patricijskih kuća te romaničku crkvu Sv. Stjepana na groblju i kasnogotičku crkvu Sv. Marije Magdalene iz 15. st., smještenu na vrhu hridi iznad brsečke uvale koja se ističe na istočnim vizurama gradića. Valja još dodati da je Brseč rodno mjesto književnika Eugena Kumičića [9], [11].

IZVORI

- [1] Matejčić R.: *Granične utvrde i gradovi u sjevernoj Istri (Rašporski Kapetanat)*, Buzetski zbornik, 24., 1998., str. 19.-47.
- [2] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [3] Slukan Altić M.: *Prostorni razvoj naselja Lupoglav*, Zbornik općine Lupoglav, 4., 2003., str. 161.-170.
- [4] Bradanović M.: *Novi kaštel Lupoglav*, Zbornik općine Lupoglav, 5., 2005., str. 57.-61.
- [5] Bertoša S.: *Novi prilozi za poznavanje prošlosti Boljuna i Vranje od XVII. do XIX. stoljeća*, Zbornik općine Lupoglav, 3., 2001., str. 131.-147.
- [6] Matejčić R.: *Graditeljsko nasljeđe Kastva*, Zbornik Kastavštine, 2., 1981, 71.-72.
- [7] Strohal R.: *Veprinac u XIV. vijeku*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 27., 1929.-1930., str. 137.-150.
- [8] Fučić, B.: *Lovran*, Liburnijske teme, 6. Opatija, 1987, str. 12.-45.
- [9] Fučić, B.: *Iz istarske spomeničke baštine*, Matica Hrvatska, Zagreb 2006., str. 139.-147.
- [10] Belaj V.: *Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti*, Studia ethnologica Croatica, 21, str. 169.-197.
- [11] Magaš, O.: *Urbana struktura grada Brseča*, Liburnijske teme, 8., Opatija, 1994., str. 132.-153.

CASTELLI IN ĆIĆARIJA, KASTAV AREA, AND ISTRIAN LIBURNIA

All strongholds and remains of fortifications situated in the north-eastern part of the Croatia's greatest peninsula, viewed in its traditional boundaries, are presented in this instalment of the series on Istrian castelli. More precisely, the article depicts fortifications situated on both sides of Ćićarija and Učka mountain chains, including also castelli in Kastav area and in Istrian Liburnia. On the west side of the uninterrupted mountainous obstacle, the castelli of Rašpor, Lupoglav and Vranja are presented, while on the east side the presentation starts with Kastav which used to

play a very significant role in National Revival at Istrian peninsula. This is followed by presentation of castelli in Veprinac, Lovran, Mošćenica and Brseča, which are situated near or relatively close to the north-eastern coast of Istria. It should be noted that the area is fully inhabited with Croatian population, with the exception of some Istro-Romanians (locally known as Ćići). Furthermore, according to some indications, primarily toponyms and incidence of Glagolitic script usage, it seems that this is the coastal area that was first inhabited by Slavs and Croats.